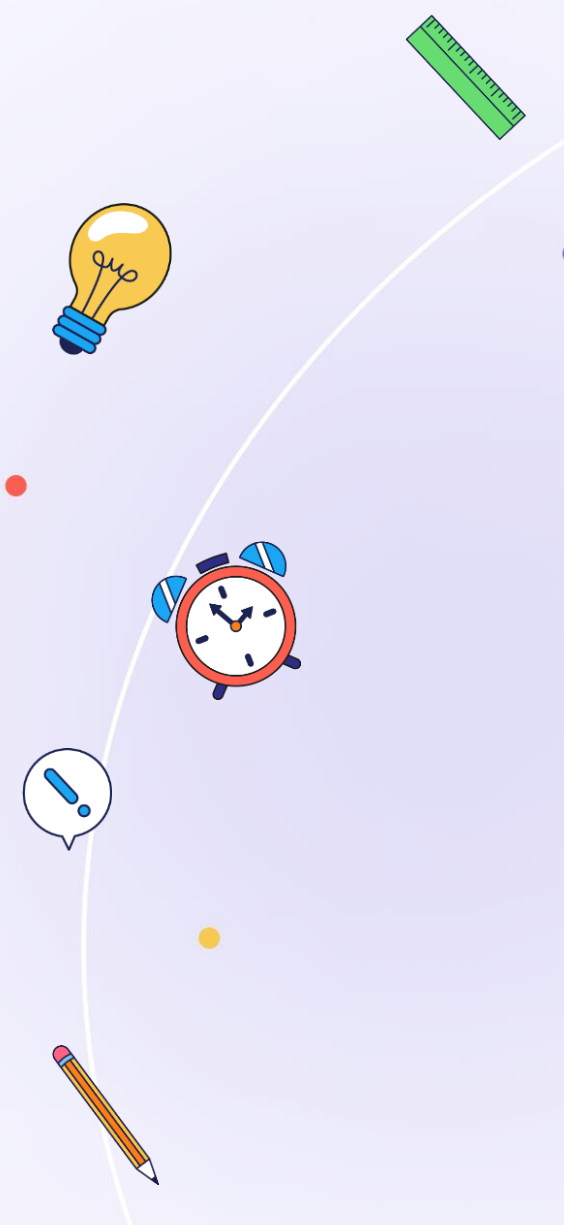

למידה מרחוק במגזר החרדי

בתקופת הקורונה:

אסטרטגיות, עמדות ויעילות

ד"ר חננאל רוזנברג
ד"ר חן סבג בן-פורת
פרופ' מרים ביליג

רקע

- מגפת הקורונה אילצה את מערכות החינוך ברחבי העולם בכלל ובישראל בפרט להתאים עצמן להשעיית הפעילות השגרתית של מסגרות החינוך ולמעבר לדפוסים של הוראה ולמידה מרחוק.
- רובם המכריע של המוסדות הסתייעו במערכות למידה מרחוק מבוססות אינטרנט.

רקע

- המגזר החרדי, אשר יחסו למרחב הדיגיטלי מורכב ונוטה לשלילה – נאלץ להסתגל לאתגרים החדשים שהציבה בפניו המגפה ולהציע ללמידה מרחוק חלופות המתאימות לנורמות החברתיות שלו ולערכיו השמרניים.
- במהלך תקופת הקורונה, מלבד מיעוט מוסדות שבהם נעשה שימוש באינטרנט לצורכי למידה, מרביתם נעזרו במגוון ערוצי למידה חלופיים, ובהם לימוד עצמאי מונחה בסיוע חוברות למידה והאזנה לשיעורים קוליים א-סינכרוניים ולשיעורים סינכרוניים ב'קווי תוכן', מרכזיות טלפון ייעודיות.

פסקביל מחאה נגד שימוש בערוצים
מקוונים ללמידה מרחוק בתקופת
הקורונה (גבעת שאול, ירושלים)

מטרות המחקר

מטרותיו של מחקר זה הן לתאר את מאפייני הלמידה מרחוק בתקופת הקורונה במגזר החרדי, לבחון את מגוון החלופות שפותחו ונוסו לצורך כך ולנתח את עמדותיהם של הורים, מורים ומנהלים במגזר החרדי באשר לאיכות הלמידה בערוצים החלופיים, למגבלותיהם וליעילותם.

ההערכה תעשה תוך שימת לב להבדלים בין תתי-הזרמים המגוונים במגזר החרדי, הבדלים ברמת המודרניות של המשפחות, והבדלים מגדריים המשליכים על אופיים של המוסדות ומקצועות הלימוד (למשל בין תלמודי-תורה ושיבות לבנים לבין בתי ספר לבנות).

שאלות המחקר

1 מהם ערוצי הלמידה מרחוק שנעשה בהם שימוש בפועל במהלך תקופות הקורונה במוסדות החינוך במגוון תת-הזרמים במגזר החרדי?

2 אילו שיקולים עמדו בבסיס בחירת ערוצי הלמידה מרחוק לנוכח מגוון הפתרונות הטכנולוגיים האפשריים?

3 אילו אתגרים התעוררו עקב השימוש בערוצים אלה, וכיצד התמודדו עימם?

4 כיצד העריכו הורים, מורים ומנהלים את יעילותם של ערוצי הלמידה למיניהם ומהם הערוצים המועדפים עליהם?

אוכלוסיית המחקר

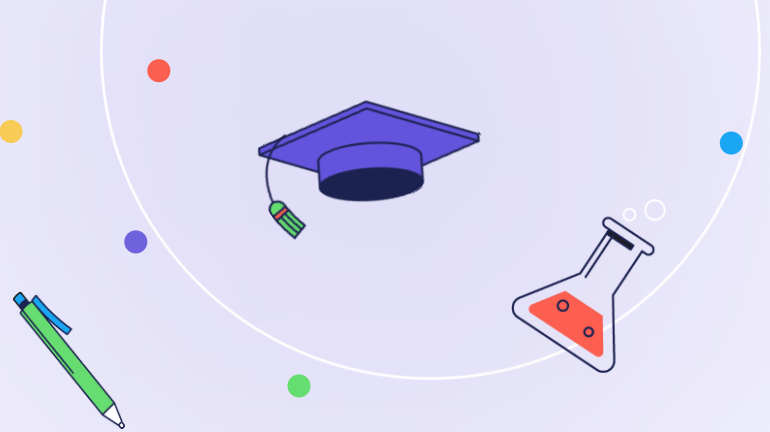
1

מורות, מורים ('מלמדים' ורבנים)
ומנהלי מוסדות

2

הורי הילדים

*השילוב בין הקבוצות נועד לספק פרספקטיבה מלאה ככל האפשר על תהליך הלמידה המקוונת בתקופת הקורונה
בציבור החרדי אגב התייחסות לכלל דמויות המפתח הנוגעות ללמידה המקוונת.

מבנה המחקר

המחקר מורכב משלושה שלבים.

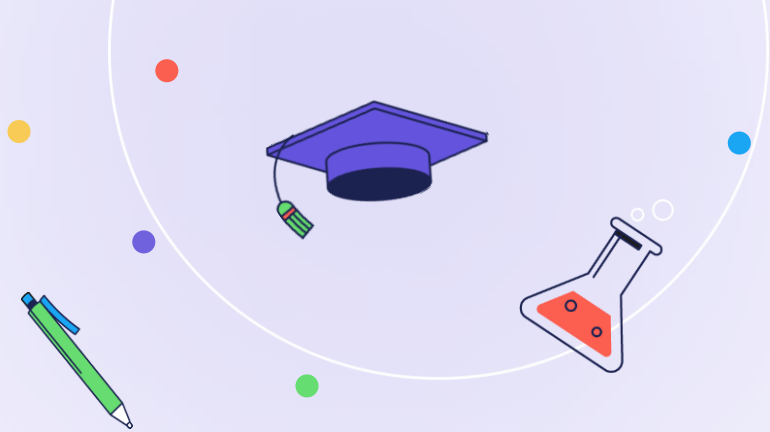
שלב ראשון:

חמישה ראיונות גישוש עם הורים (2), מורים (2), ומנהל מוסד מהמגזר החרדי.

שלב שני:

שאלון שהועבר בסקר טלפוני מדגמי ($N=395$) להורים לילדים בגילי בית הספר (6–18), אשר בחן את היקף השימוש בפועל בכל אחד מערוצי הלמידה שנעשה בהם שימוש במגזר החרדי בתקופת הקורונה, את האתגרים המרכזיים שהתלוו לשימוש בהם ואת מידת יעילותם בעיני ההורים.

נוסף על כך נבדקו פרמטרים כגון היקף השימוש באינטרנט בשגרה ובתקופת הקורונה בקרב ההורים ובקרב ילדיהם, תפיסות ההורים בכל הנוגע לטכנולוגיה בכלל ולטכנולוגיות הלמידה מרחוק בפרט (החל משימוש בזום וכלה בחלופות כגון טלפוניה), וכן נבדקו העדפותיהם בנוגע לערוצי למידה עתידית מרחוק במגוון הערוצים האפשריים בכלל וערוצי הדיגיטל בפרט.

המשך: מבנה המחקר

שלב שלישי:

ראיונות חצי-מובנים עם הורים, מנהלים ומורים בבתי ספר חרדיים. 46 מרואיינים: 32 נשים ו-14 גברים.

מטרת הראיונות:

- שאלות המבקשות לשרטט את אסטרטגיות הלמידה במגוון הפלטפורמות הקיימות ואת השיקולים הפדגוגיים, החינוכיים והתרבותיים לבחירה בדרך כזו או אחרת.
- תפיסת יעילותם של ערוצי הלמידה בפרספקטיבה האישית ובאתגרים המרכזיים שהציב כל אחד מהערוצים הללו.
- העמדות האישיות כלפי האפשרות ללמידה מקוונת ולעומת החלופות שהוצעו.
- יחסי הגומלין של ההורים עם הנהלת המוסד ועם המורים בנושאים אלה.
- תפיסות והשלכות באשר להמשך תקופת הקורונה או חלילה לאירועים דומים.

ממצאים: ערוצי הלמידה

ערוצי הלמידה מרחוק מרחוק במוסדות החרדיים נעשתה במגוון ערוצים, לעיתים בכמה

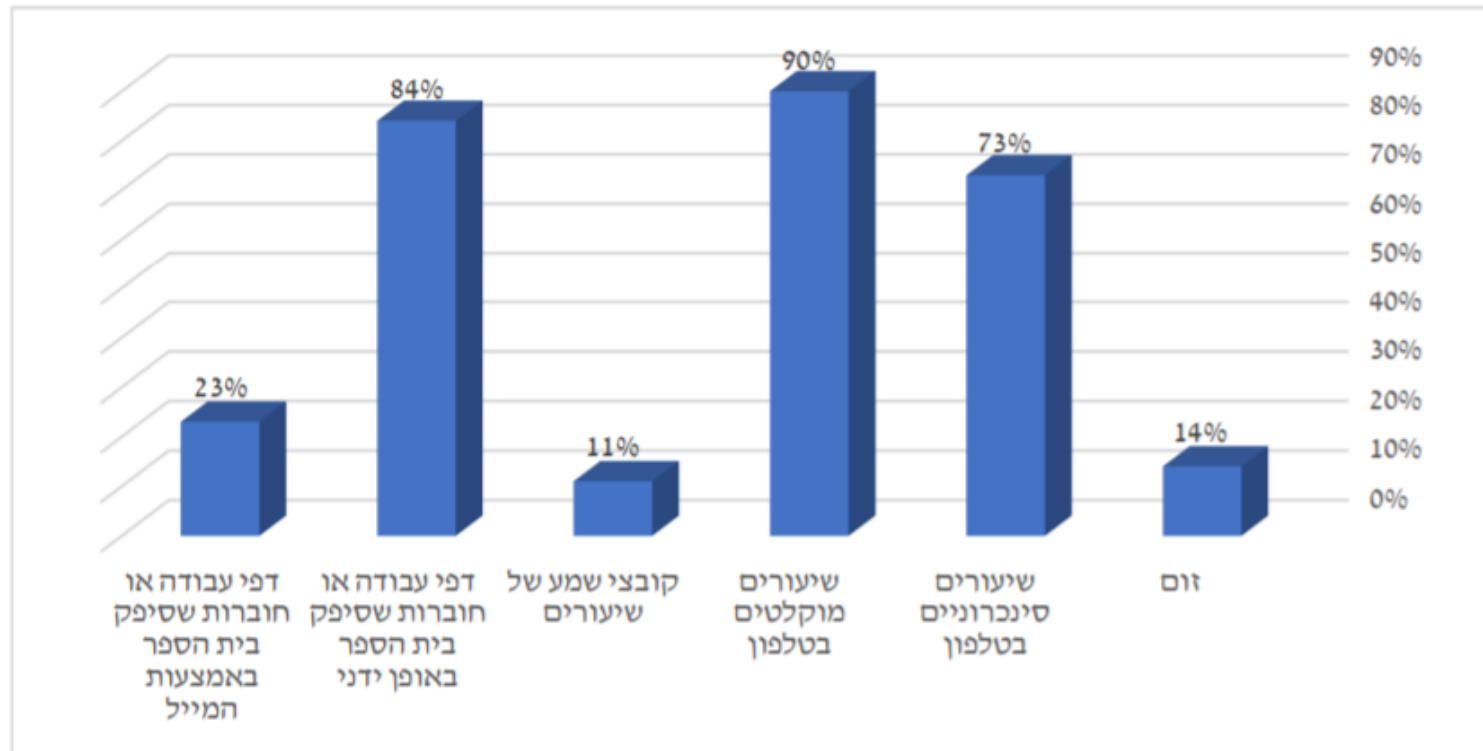
ערוצים משלימים במקביל (ראו גרף 1):

- למידה טלפונית סינכרונית
- למידה טלפונית א-סינכרונית
- למידה עצמאית באמצעות חוברות ודפי עבודה שסופקו על ידי בית הספר
- קבצי שמע של שיעורים
- במקרים מסוימים גם למידה אינטרנטית, בעיקר באמצעות אפליקציית זום

ממצאים: ערוצי הלמידה

גרף 1: באילו אמצעים השתמשו ילדיך במהלך תקופת הקורונה במסגרת הלמידה מרחוק של בתי הספר?

הטלפון הקווי – ערוצי למידה סנכרונית וא-סינכרונית

- מרבית הלמידה במגזר החרדי בתקופת הקורונה נעשתה באמצעות הטלפון. זמן קצר לאחר תחילת הסגר הראשון, בין פורים לפסח, הציעו חברות תקשורת למוסדות החינוך פתרונות טכנולוגיים המבוססים על 'מרחבים קוליים', מעין חדרי ועידה סינכרוניים וא-סינכרוניים. מוסד הלימודים רוכש קו טלפון מרכזי, ואילו מנותבים לחדרי השיעורים המחולקים לפי כיתות, התלמידים, המורים וההורים.
- ערוץ הלמידה הטלפוני הא-סינכרוני אפשר למורים להתחבר למערכת תקשורת באמצעות הטלפון, להקליט עצמם ולאחסן את ההקלטה במרחב מוגדר המיועד לתלמידי הכיתה. ברגע שהמערכת מנגישה את ההקלטה התלמידים יכולו להתקשר למספר הטלפון הייעודי, להתחבר למרחב הכיתתי שלהם באמצעות נתב שיחות והקלדה על מספר הכיתה הרלוונטי ולהאזין להקלטת השיעור במועד הרצוי להם.

הטלפון הקווי – שיחות ועידה סינכרוניות

רבת משתתפים כוללת מרחבים כיתתיים נפרדים, והשליטה על השתקת המשתתפים נתונה בידי המורה, מנהל השיחה. עם הזמן שוכללו המערכות והיו כאמור לערוץ הלמידה המרכזי כמעט בכל בתי הספר:

"בסגר הראשון היה פחות טוב בגלל שהכול היה מהרגע להרגע [...] והיה יותר

הקלטות מאשר שידורים חיים, בגלל שהמערכת לא הייתה בנויה עדיין

לשידורים חיים. בסגר השני היה יותר טוב, היו גם הקלטות וגם שידורים חיים"

- יוחנן, מחנך כיתה ב' ב'תלמוד תודה'

הטלפון הקווי

- בגל הראשון הייתה מעין תקופת הסתגלות מתישה למערכת החדשה:

"לא ידענו איך מתעסקים עם זה... היה ממש סיוט ללמד" (יצחק, אב לשלושה).

- בגל השני רכשו את מיומנות התפעול התלמידים, ההורים והמורים, ובתי הספר (בעיקר של הבנות) ניסו להתרגל לשגרת לימודים. השיעורים הטלפוניים - המוקלטים והסינכרוניים - היו בדרך כלל קצרים באורכם משיעור שגרת ונעו לרוב בין רבע שעה לחצי שעה, ובמקרים מסוימים, בעיקר בשיעורי גמרא של בחורי ישיבה, היו ארוכים יותר.

חומרי למידה מודפסים

בחלק מהמוסדות אומצה שיטה זו בהרחבה בגל הראשון של הלמידה עד השלב שהתבססו בו הערוצים האחרים. כך מסבירה פנינה, מנהלת בית ספר לבנות:

"כשהתחלנו והקורונה הייתה עוד דבר חדש [...] מפורים ועד פסח בעיקר שלחנו חומר לבנות. עברנו בית-בית, הכנו קלסר עם חומר נרחב, תקופתי, והבנות עבדו מתוך החומר של הקלסר בהנחיית המורות ששלחו הודעות. כשראינו שהקורונה הופכת להיות משהו [ארוך] הבנו שאנחנו צריכים להיכנס למשהו יותר מסודר"

למידה ותקשורת מורים-תלמידים

בתי ספר אחרים המשיכו כך לאורך כל התקופה, במקביל לערוצים הטלפוניים. ברבים מהם היו ערכות הלמידה מושקעות ומכוונות לא רק למטרות לימודיות אלא גם למטרות חברתיות ולהידוק הקשר הבין-אישי בין המורים לתלמידים:

"כל בית קיבל איזה משהו בדלת, איזו ערכה [...] למרות הדרישות מן המחנכות הן לא שכחו את הבנות בכלל. הרבה יותר מהבנים. תראי מה שולחים להם: משחקים, טירוף, השקעות, ים של כסף הוציאו על זה. בפעם הקודמת, בפסח, עשו להם "קורונה-פול" כמו מונופול. במקום "להיכנס לכלא" – "נכנסת לבידוד". זה מהמם. כל ילדה קיבלה לוח, לא לוח מקרטון, אלא לוח של משחק, עם ניילונים וקישוטים... יש להן כמות ענקית של תלמידים וכולם קיבלו ערכה כזו. לפני סוכות נתנו להן ערכה עם חומרים שווים לקישוטי הסוכה"

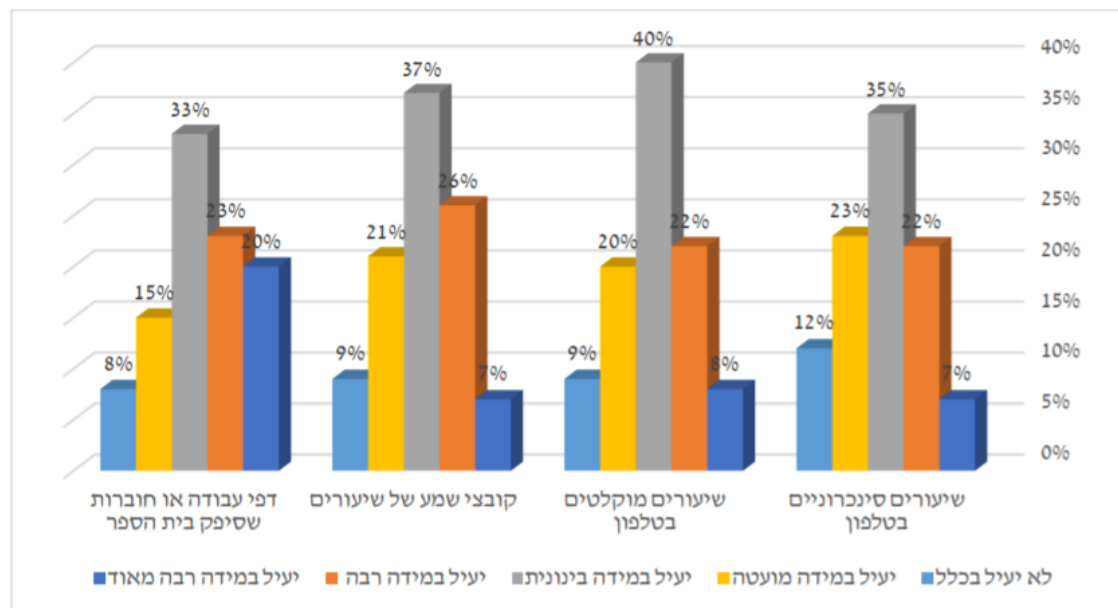
חלוקה חומרי למידה

חומרי הלמידה הועברו ליעדם במגוון דרכים: חולקו להורים ולתלמידים בביתם, הונחו באופן פיזי בבית הספר ונאספו על ידם, נשלחו לבתי המשפחות באמצעות הדואר, הפקס או לתיבת הדואר האלקטרוני, אם ישנה. בתי ספר אחדים הסתייעו בהחסנים ניידים (USB) שנטענו בחומרי למידה. כמה הורים התלוננו על שקבלת החומרים בקובצי מחשב מחייבת אותם לרכוש מדפסת וטענו: "כמויות העמודים שביקשו להדפיס היא לא הגיונית".

הערכת יעילות ערוצי הלמידה ומגבלותיהם

הערכת יעילות הערוצים ומגבלותיהם

גרף 2: מה הייתה מידת היעילות של כל אחד מאמצעי הלמידה מרחוק שהשתמשו בהם ילדיך?

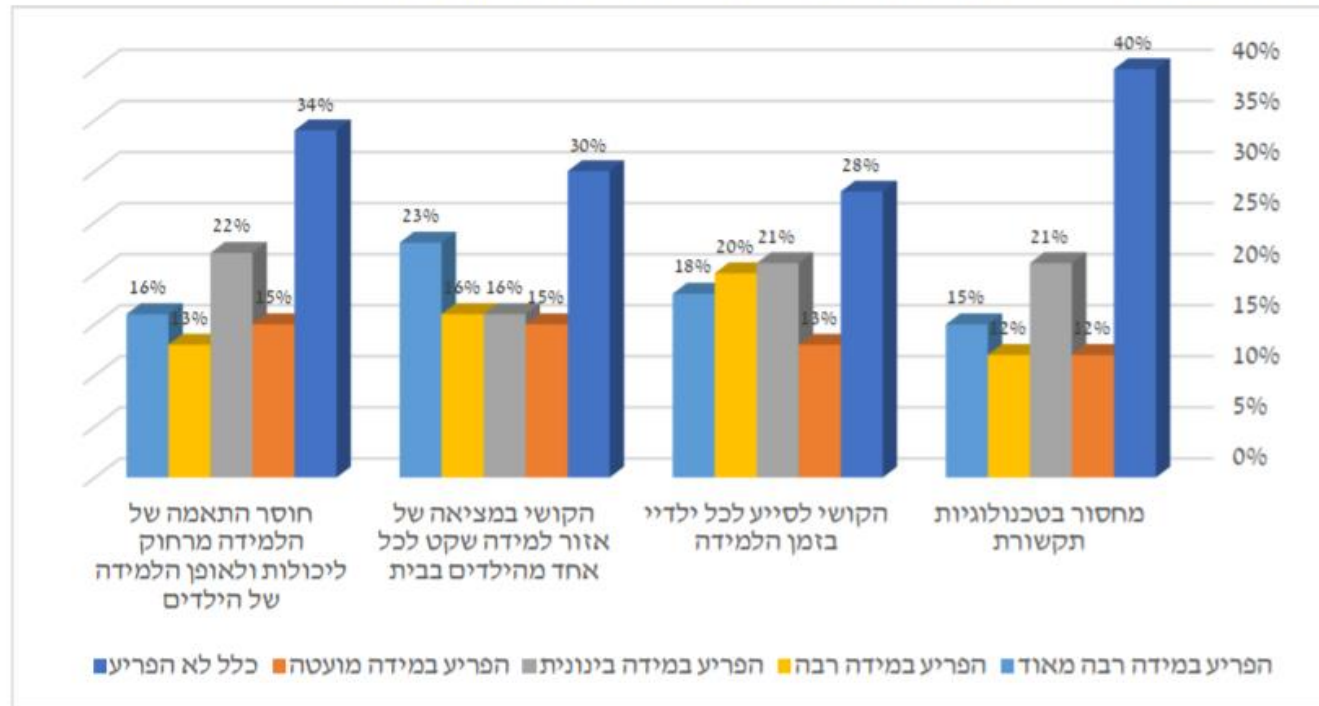
בהשוואה לדפי העבודה המודפסים הערכת יעילות הלמידה באמצעות הטלפון, אשר היה כאמור ערוץ הלמידה המרכזית, שלילית למדי (ראו גרף 2), רבים מהמרואיינים השתמשו במילים חריפות והגדירו את הלמידה הטלפונית **"מאוד לא אפקטיבית"**, **"רק להעביר את הזמן"**, **"פחות למידה מרחוק ויותר רחוק מלמידה..."**.

הערכת יעילות ערוצי הלמידה ומגבלותיהם

- הביקורת הקשה העולם מן השאלונים הכמותיים, המציגים תמונה מורכבת יותר.
- ההערכה השלילית של הלמידה הטלפונית נובעת מהאתגרים הקשורים למגבלותיו הטכניות של הערוץ. אתגר אחד הוא **האתגר הטכני**. נראה שבעיית חוסר הנגישות למכשירי קצה (טלפונים וטלפונים ניידים) נחוותה כחריפה פחות אף שכמחצית ממשתתפי הסקר דיווחו על עלייה במספר הטלפונים בביתם במהלך הקורונה ובהשוואה אליה בעיית צפיפות המגורים הפריעה יותר (ראו גרף 3).
- הבעיה המרכזית שהודגשה בראיונות קשורה למגבלות הטכניות של המערכת הטלפונית, בעיקר בראשית הדרך אך גם לאורך כל תקופת הלמידה. כל המשתמשים ללא יוצא מהכלל דיווחו על נפילות חוזרות ונשנות של הקו בשל עומס על מרכזיית הטלפונים, המשבשות לחלוטין את רצף הלמידה.

הערכת יעילות ערוצי הלמידה ומגבלותיהם

גרף 3: באיזו מידה הפריעו התופעות שלהלן ללמידה מרחוק של ילדיך בתקופת הקורונה?

הערכת יעילות ערוצי הלמידה ומגבלותיהם

- מורכבים אף יותר היו **האתגרים הדידקטיים** המלווים את הלמידה הטלפונית. כל המרואיינים ללא יוצא מן הכלל תיארו קשיי

ריכוז חמורים של הילדים וקשיי התמדה בשיעורי השמע:

"הלמידה מרחוק היא לא לעניין [...] אנחנו מנסים, אבל זה נורא קשה דרך הטלפון. זה אפילו לא זום, אם את מבינה. זה טלפון, להקשיב בטלפון פשוט. אז הוא מאבד ריכוז מאוד מאוד מהר, למרות שהוא ילד מרוכז. אין לו בעיות ריכוז. בטלפון זה קשה לו" (לאה, אם לשלושה).

- קשיי הריכוז נובעים בין היתר מאופייה של פלטפורמת התקשורת הטלפונית, המחייבת התרכזות בלעדית בערוץ השמע ללא

גירוי חזותי:

"זה קשה לה וזה בלתי נסבל להקשיב לטלפון בצורה המונוטונית הזאת, בלי לראות את המורה. רק להתמקד בשמיעה, אין משהו חזותי שהם רואים, וזה דורש מאמץ וריכוז יותר גדול" (לאה, אם לשלושה).

למידה מרחוק באמצעות הזום

ניתן היה לראות הבדלים בשימוש בזום בקרב מגזרים שונים בציבור החרדי (ראו גרף 4), אך הבולט מכולם משמעותית היה הציבור ששייך לחסידות חב"ד:

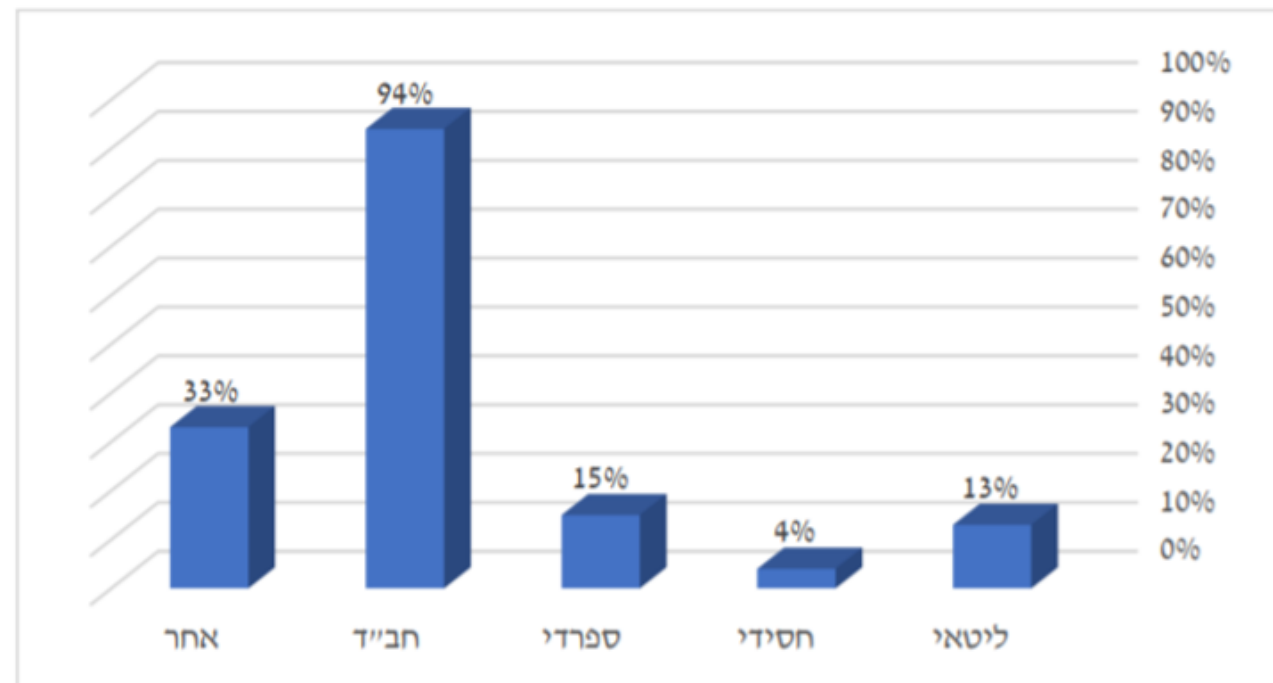
" כולם הבינו שזה משהו שהוא קיים ולא נוכל למנוע אותו לגמרי. לא הייתה התנגדות. העלינו את הצורך וניסו למצוא פתרונות בתוך הזום לחברה שלנו, שלא כל אחד ייכנס. אנחנו בבתי ספר חב"ד זכינו, זה לא קיים בכל מקום"

- פנינה, מנהלת בית ספר בחב"ד

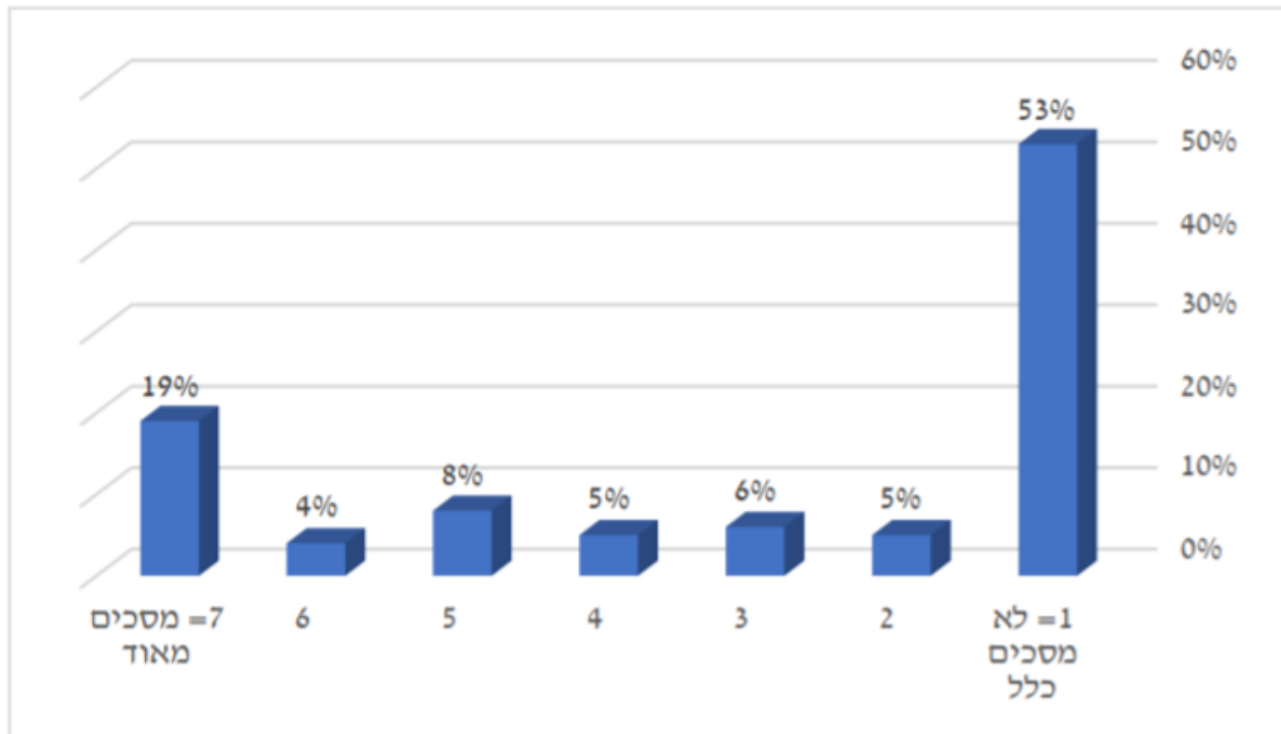
למידה מרחוק באמצעות הזום

גרף 4: פילוח משתמשי זום על פי תת-זרמים במגזר החרדי (סך כל המשתמשים: 14% מכלל המדגם)

למידה מרחוק באמצעות הזום

גרף 8: לדעתי ההוראה באמצעות זום היא החלופה הטובה ביותר ללמידה בכיתה

מבט לעתיד

המחקר בחן את עמדותיהם של הנבדקים ביחס לסגרים עתידיים ולשימוש באמצעי למידה מקוונים, במספר זוויות:

4

שאלת הגיל הנכון לשימוש
בזום

3

תפיסת ההורים את הזום
ככלי למידה והערכת יעילותו

2

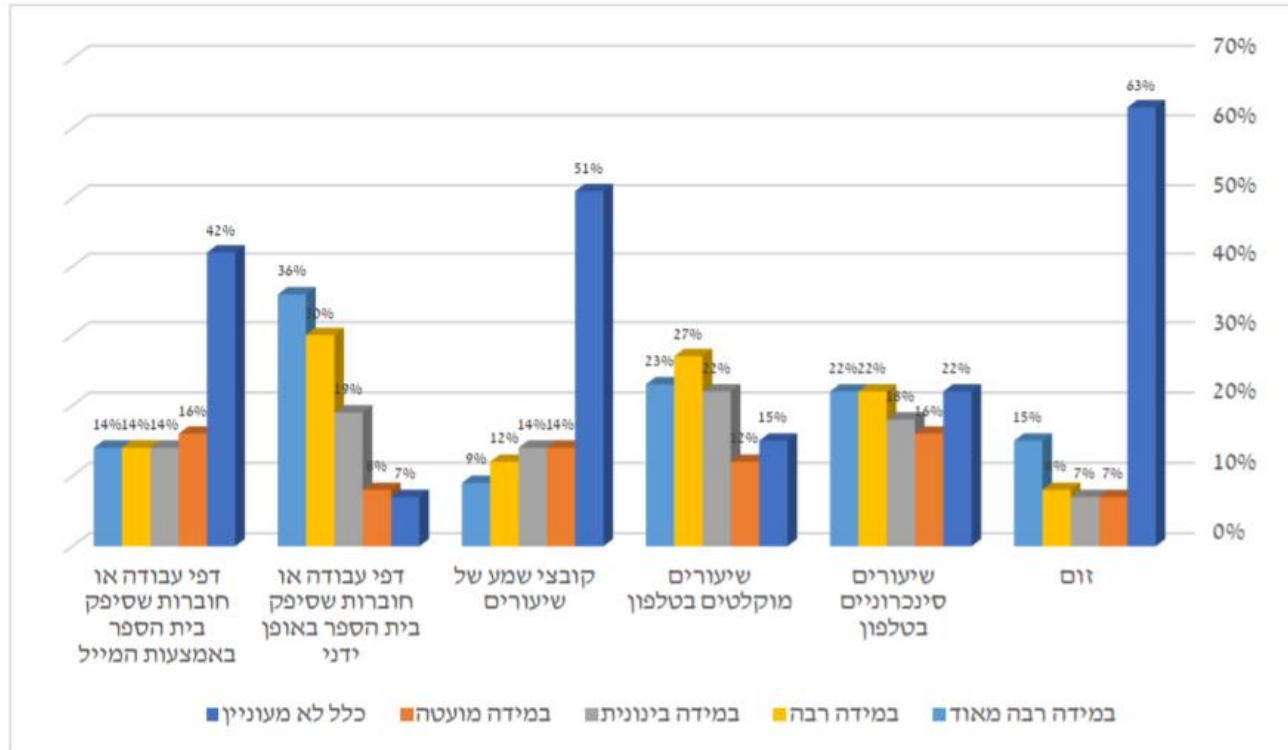
הערכתם להסכמת/התנגדות
הרבנים לשימוש בזום

1

עצם הנכונות להסתייע
בלמידה מקוונת (זום)
בסגר עתידי

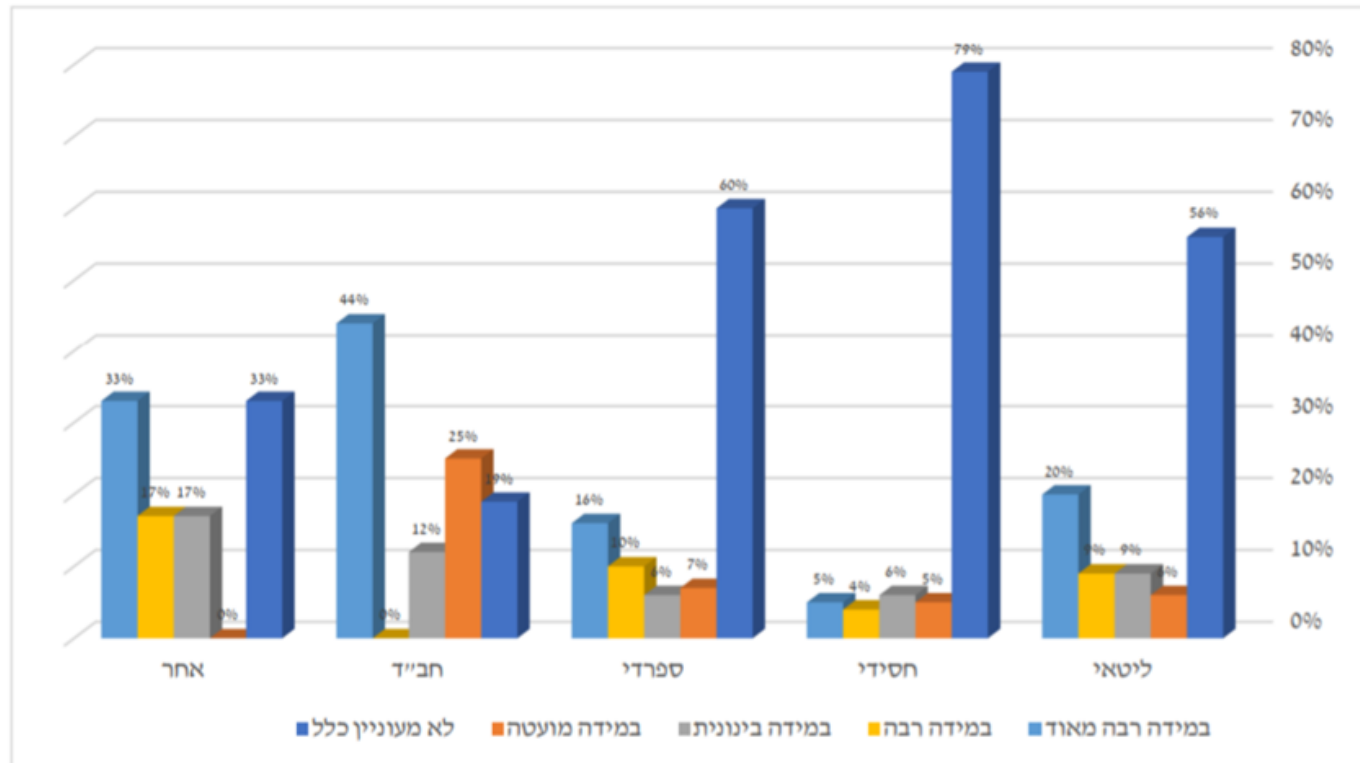
מבט לעתיד

גרף 5: במקרה של סגר עתידי, האם ובאיזו מידה היית מעוניינת/שבתי הספר של ילדיך ישתמשו באמצעי הלמידה שלהלן?

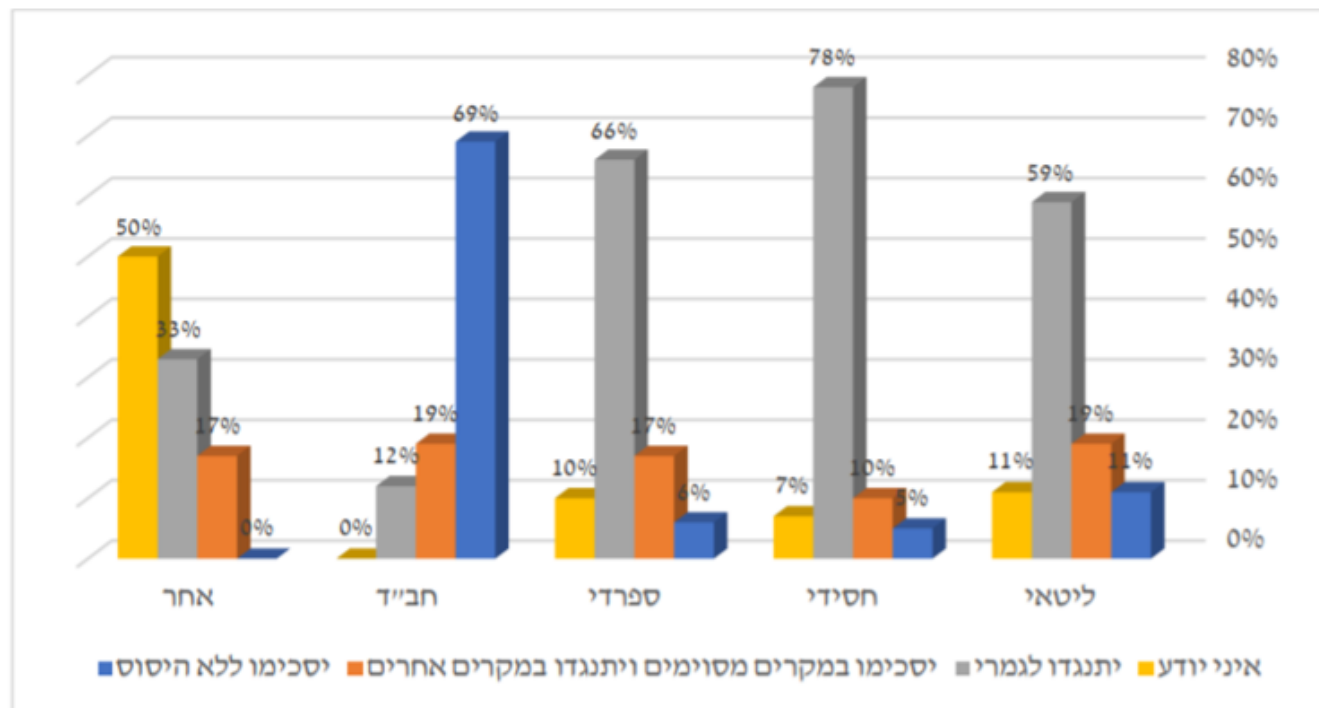
מבט לעתיד

גרף 6: במקרה של סגר עתידי, האם ובאיזו מידה היית מעוניינת/שבתאי הספר של ילדיך ישתמשו בזום! פילוח מגזרי

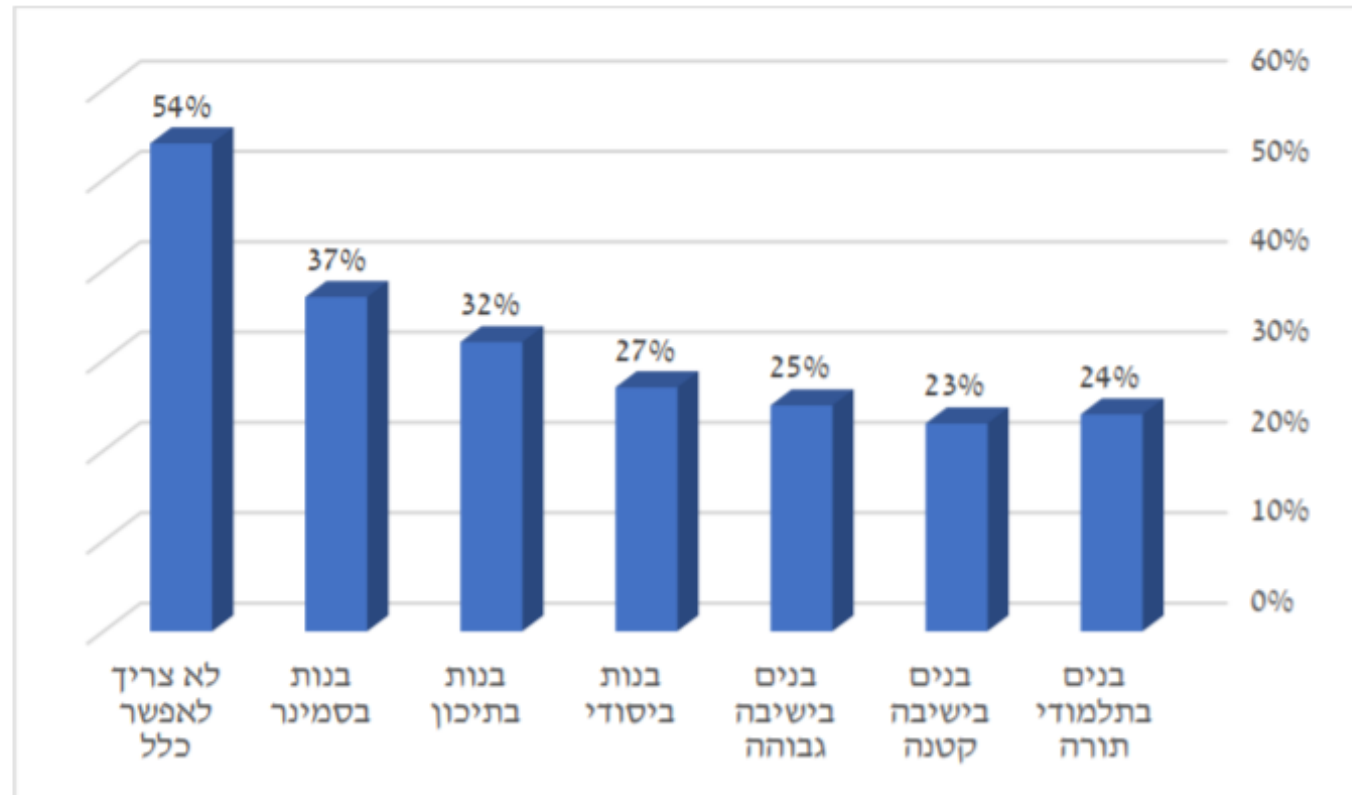
מבט לעתיד

גרף 7: על פי דעתך, האם הרב או הרבנים שלאורם אתם הולכים יסכימו לאשר שימוש בזום לצורכי למידה מרחוק?

מבט לעתיד

גרף 9: באילו גילים ומגדרים ניתן לדעתכם לאפשר למידה מרחוק בזום, אם בכלל?

המלצות וכיווני פעולה

1

יש לעודד את מוסדות החינוך החרדי לגוון ככל האפשר בערוצי הלמידה ולשלב ביניהם ולא להתקבע לערוץ אחד. עליהם לאפשר גם שיעורי טלפון סינכרוניים וא-סינכרוניים ולהשתדל להקליט את השיעורים הסינכרוניים כדי להנגיש אותם כשיעורים א-סינכרוניים. הדבר יקל על התלמידים ועל ההורים ויגמיש את אפשרות הלמידה מבחינת הזמן והמרחב.

2

הטלפונים חייבים עיגון חזותי. עליהם להיות מלווים בעזרים חזותיים, כגון דפי עבודה וחוברות למידה. הדפים יכולים להישלח למורים במרוכז אחת לכמה ימים כדי להגביר את המחויבות של התלמידים וכן את יכולת המעקב של המורים אחר התקדמותם.

3

יש לפצל במידת האפשר את שיחות הוועידה הסינכרוניות לקבוצות קטנות יותר. רבים מההורים סבורים שמוטב לצמצם את מספר השיעורים ואת אורכם ולהעדיף שיח ומשוב דו-כיווני שאינו מתאפשר בשיחות הוועידה ההמוניות.

המלצות וכיווני פעולה

4

יש לתגבר את הלמידה באמצעי וידאו חזותיים שאינם מחייבים חיבור לאינטרנט. כפי שהראינו בהרחבה, הקושי המרכזי של הלמידה באמצעות הטלפון הוא מגבלות ההתמקדות בערוץ השמע, בייחוד במקצועות החול. מאחר שנתוני הסקרים שנערכו בשנים האחרונות מראים כי ברוב הגדול של הבתים במגזר החרדי יש מחשבים, אנו ממליצים שמוסדות החינוך יסייעו בהכשרת המורים בהכנת מצגות (כדוגמת פאוור-פוינט) המלוות בהקלטה קולית של המורה. המצגות יועברו להורים באחת משתי האפשרויות האלה: באמצעות דואר אלקטרוני ייעודי או באמצעות מרחב בגוגל-דרייב ולמי שאין להם נגישות לאינטרנט כלל, באמצעות התקני USB שיוטענו בשיעורים המוקלטים ויחולקו למשפחות, בדומה לחוברות הלמידה. ההכנה וההפצה של המצגות המוקלטות אכן מורכבות יותר ודורשות זמן והשקעה, אך אנו סבורים כי אף אם הדבר יביא לידי הפחתת ההשקעה בשיעורי הטלפון יצא הפסדנו בשכרנו, בעיקר כאשר מדובר בשיעורים כדוגמת מתמטיקה, קריאה ואנגלית.

המלצות וכיווני פעולה

5

ממצאי המחקר מראים כי אף על פי שבפועל נעשה שימוש מצומצם בלמידה מקוונת בקרב תת-הזרמים המרכזיים במגזר החרדי, יש פתיחות גבוהה יותר לאימוץ למידה מרחוק באמצעות הזום. על כן בקהילות ובמוסדות שירצו בזאת יש לבחון חלוקה של טכנולוגיות כגון טאבלטים 'כשרים', חסומים ומוגנים אשר אינם כוללים תוכנות משחק וגלישה אינטרנטית מלאה אלא מאפשרים גישה ממוקדת אך ורק למרחב למידה בית ספרי, כדוגמת גוגל-דרייב. במרחבים אלה יועלו חומרי למידה חזותיים, כגון מצגות ודפי עבודה, וכן חומרים משולבים: מצגות המלוות בהקלטה קולית וסרטוני וידאו של מורים שביכולתם לעשות זאת. באפשרויות הטכנולוגיות של מכשירי טאבלט חסומים כבר נעשה שימוש בתקופת הקורונה בקהילות חרדיות בחו"ל. אפשרות זו צריכה להיבחן לפי פילוח מדויק של התת-זרמים והקבוצות שבתוכם, שכן ממצאי המחקר עולה כי העמדות החיוביות כלפי למידה מקוונת ואף העמדות המביעות עניין בכך בפועל מצויות בכל אחד מהתת-זרמים, אף אם במידה שונה.

המלצות וכיווני פעולה

6

משרד החינוך, בשיתוף גורמי חינוך מהציבור החרדי, יכין 'מרחב למידה לציבור החרדי' באינטרנט, המיועד להורי המגזר המעוניינים שילדיהם ילמדו (גם) בערוץ זה. מרחב הלמידה, בדומה למרחב הפדגוגי המקוון בפורטל עובדי ההוראה ולמערכת השידורים הלאומית בעברית, יכיל תכנים במקצועות הליבה המיועדים למגוון גילים ומותאמים לאופי הציבור החרדי (מבחינת המגדר, הלבוש, השפה וכדומה). המרחב יכלול שיעורי וידאו המשודרים מהאולפן ומונגשים גם לצפייה דא-סינכרונית, תוכנות לתרגול עצמי וכן קישורים להעשרת הלמידה ולמשחקים לימודיים במקצועות אלה. מרחב הלמידה המקוון צריך להיות באתר אינטרנט ייעודי ונפרד ולא ברשת יוטיוב או בפלטפורמות אחרות העלולות להיחסם במערכות סינון התוכן.

המלצות וכיווני פעולה

7

יש להרחיב את אפשרויות הלמידה: בתקופה האחרונה קמו יוזמות של 'בתי ספר משלימים' הפועלים בשעות הצהריים דרך הזום. אנו סבורים כי יש לעודד ולפתח יוזמות אלה ולהנגישן לכלל המשפחות המעוניינות בכך לחיזוק לימודי מעבר ללמידה במוסדות הרגילים. יש לייעד חלק מהמסגרות האלה לילדים מתקשים או מאובחנים עם הפרעות קשב וריכוז.

8

לטווח ארוך יותר יש לשקול השקעה חיצונית בפיתוח רשת תקשורת מסוננת המאפשרת חיבור מסופי לאפליקציות ממוקדות כדוגמת זום, וכך לשלב את המערכת במכשירי טאבלט ייעודיים שישמשו אך ורק לצורך למידה. ייתכן כי השקה של מערכת זו בשיתוף פעולה עם רבנים ואנשי ציבור מובילים מהמגזר החרדי תאפשר את היטמעותה ביתר קלות.